

MUŞ ESENLIK KÖYÜ'NDE BİR ORTAÇAĞ YAPISI: ŞEYH ABDÜLMELİK (ŞEYH ABRI) CAMİİ VE VAKFIYESİ

A MIDDLE AGE STRUCTURE IN MUŞ ESENLIK VILLAGE: SHEIKH ABDULMELİK (SHEIKH ABRI) MOSQUE AND ITS WAQFIYYA

Ayşe DENKNALBANT ÇOBANOĞLU*

Öz

Türklerin Anadolu'ya yerleşme fetihleri 1040'lardan itibaren başlamış, Muş'un Malazgirt ovasında 1071'de elde edilen Malazgirt Zaferi ile de Doğu Anadolu Selçuklu hâkimiyetine girmiştir. Ahlatşahlar, Eyyubiler ve Harezmşahlardan sonra 1230'larda bölgeye Alâeddin Keykubat hâkim olmuş, 1243 sonrasında merkezi otoritenin zayıflaması ile İlhanlı valilerin yönetiminde olduğu dönemde Muş, Gazan Han'ın (1295-1304) idaresinde bulunmuştur. Bunun devamında bölgede önce Uyratlılar, 1318 yılından itibaren ise Sutaylılar söz sahibi olmuş, bu durum 1350'lerde bölgenin Karakoyunluların eline geçmesine kadar devam etmiştir. Siyasi açıdan oldukça hareketli geçen bu dönemde, Muş'un Bulanık ilçesi Esenlik Köyü'nden günümüze ulaşan Şeyh Abdülmelik (Şeyh Abri) Camii mimarisi ve süslemesi ile Ortaçağ Türk Mimarlığı içinde değerlendirilmesi gereken bir yapı olarak dikkatimizi çekmektedir. XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilmiş olan yapı, mihraba paralel iki nefli olup mihrap önü kubbelidir. Gazneli ve Büyük Selçuklu camilerinde gördüğümüz bu plan tipi, Anadolu'da asıl gelişimini Artuklu camilerinde tamamlamıştır. Esenlik Şeyh Abdülmelik Camii de, benzer plan tipinin XIV. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu'daki temsilcisi olması açısından önemlidir. Bunların yanı sıra son yıllarda yapılan çalışmalarda caminin M.1333 tarihli vakfiyesi ve banisinin de Şeyh Abdülmelik olduğu tespit edilmiştir. Yapının vakfiyesinde cami ile birlikte zaviyenin de ismi geçmekte olup M.1898 yılına ait Bitlis Salnamesi'nde ise tekke ve medrese de kayıt altına alınmıştır. Şeyh Abdülmelik'in ilim ve irfanıyla tanınarak Ortaçağ'dan itibaren önemli bir merkez olduğu anlaşılan bu köyde, vakfiyede bahsedilen yapılardan yalnızca cami günümüze ulaşmıştır. Esenlik Köyü'nün, mevcut bulunan ya da günümüze ulaşamamış yapılarıyla birlikte bir bütün olarak ele alınarak, önceki çalışmaların ve yeni bulguların ışığında tekrar çalışılmasının gerekli olduğu ortaya çıkmış, bu konu gerekli resmi kurumlarla da yazışmalar yapılmak suretiyle çalışma programımıza dâhil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muş, Esenlik, Abri, Şeyh Abdülmelik Camii, Vakfiye.

Abstract

The settling conquests of the Turks in Anatolia started from 1040, and with the Malazgirt Victory obtained in 1071 in Malazgirt plain, the Eastern Anatolia came under domination of Seljuks. After Ahlatshahs, Ayyubids and Harezmshahs, Alaeddin Keykubat became a sovereign of the region in 1230, and after the central authority was weakened in 1243, while Ilkhanid governors were in the administration, Muş was governed by Gazan Khan (1295-1304). After this, the region first controlled by Uyrats, then from 1318 onwards came under the Sutays control, and this situation continued until the region was taken over by the Qara Qoyunlus in the 1350s. In this period, which was very active in terms of politics, Sheikh Abdülmelik (Sheikh Abri) Mosque, which still exists in Esenlik Village of Muş's Bulanık District, catches our attention as a structure to be evaluated within the architecture of Middle Ages Turkish Architecture. The settling conquests of the Turks in Anatolia started from 1040, and with the Malazgirt Victory obtained in 1071 in Malazgirt plain, the Eastern Anatolia came under domination of Seljuks. After Ahlatshahs, Ayyubids and Harezmshahs, Alaeddin Keykubat became a sovereign of the region in 1230, and after the central authority was weakened in 1243, while Ilkhanid governors were in the administration, Muş was governed by Gazan Khan (1295-1304). After this, the region first controlled by Uyrats, then from 1318 onwards came under the Sutays control, and this situation continued until the region was taken over by the Qara Qoyunlus in the 1350s. In this period, which was very active in terms of politics, Sheikh Abdülmelik (Sheikh Abri) Mosque, which still exists in Esenlik Village of Muş's Bulanık District, catches our attention as a structure to be evaluated within the architecture of Middle Ages Turkish Architecture. The structure, was built in the first quarter of the XIV.century, has two naves parallel to the mihrab and in front of the mihrab is domed. This type of plan, we have seen in the Ghazne and Great Seljuk mosques, completed its main development in Anatolia in the Artuklu mosques. The Esenlik Sheikh Abdülmelik Mosque is also important due to be the representative of the similar plan type in Eastern Anatolia in the beginning of the XIV.century. In addition to these, in the recent studies, it was determined that the wakfiyya dated M.1333 and Sheikh Abdülmelik. who built the mosque. In the wakfiyya of the building, the mosque and the zawiya are named after the mosque. In the Bitlis Yearbook of M.1898, the lodge and the madrasah were recorded. This village has become an important center since the Middle Ages, known for the knowledge and wisdom of Sheikh Abdülmelik and only the mosque mentioned in the wakfiyya has survived. It has been revealed that Esenlik Village should be studied as a whole together with the existing or unexamined structures and it is necessary to work again in the light of previous studies and new findings. This issue is included in our work program by correspondence with the necessary official institutions.

Keywords: Muş, Esenlik, Abri, Sheikh Abdülmelik Mosque, Wakfiyya.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Türk ve İslam Sanatı Anabilim Dalı, aysednb@yahoo.com, aysednb@istanbul.edu.tr

1. Muş'un Ortaçağ İslam Dönemi

Muş ovası ve çevresi, her dönemde yerleşim açısından önemli bir merkez olmuştur. Bölge Ortaçağ'da Taran, İslami dönemden itibaren de Tarûn olarak anılmış, şehrin isminin Muş olarak kullanılmasını ise kaynaklar, suların bolluğunu ifade eden Süryanice Muşa kelimesine ya da şehri kurduğu ileri sürülen Muşet isimli bir kişiye bağlamışlardır. Eskiçağlardan itibaren yerleşildiği bilinen bölgeye XI. yüzyılda Türk akınlarının yönelmesiyle, Malazgirt Savaşı'ndan önce Muş ve çevresine ilk Selçuklu birlikleri gelmişti. 1071 Malazgirt Zaferi'yle Muş ve çevresi Emir Sanduk'a verilmiş, XII. yüzyılın başlarında ise Ahlatşahlar ve sonrasında da Eyyubiler bölgede söz sahibi olmuştur (San, 1947, 7-8; San, 1966, 20-22; Omur, 1972, 4-6; Kaymaz, 1972, 259-268; Darkot, 1979, 745-746; Turan, 1984, 105-106; Sümer, 1998, 47-52; Tuncel, 2006, 369; Kulağuz, 1997, 7-13). 1230'lardan önce Moğollardan kaçan halklar, Muş Ovası'na kadar gelmişlerdi. Yine aynı tarihlerde Harezmsahlar da Doğu Anadolu'ya gelmiş, Muş ve etrafını istila etmiş, 1232'de ise Moğollardan bir grup bu bölgeye gelerek Muş'u tahrip etmişlerdi. 1243 Köseadağ Savaşı sonrası Anadolu'da Moğol valilerin yönetiminde olduğu süreç yaşanmaya başlamış, 1295-1304 yılları arasında ise Muş, İlhanlılardan Gazan Han tarafından yönetilmiştir. Yine XIII. yüzyılda Moğol boylarından Uyratlılar, XIV. yüzyılda da Sutaylılar Doğu Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Uyratlılar kışın Musul ve yazın da Muş ve Bingöl civarında yaşamış, Sutaylılar ise Ebu Said Bahadır Han (1316-1335) döneminde, 1318'de Ahlat bölgesinin yöneticiliğine gönderilmişlerdi. 1335'lerde İlhanlıların iç kavgalarla sıkıntılı zamanlar geçirdiği dönemde Celayirliler iktidarı ele alarak Doğu Anadolu'da etkin olmak istemişlerse de 1338'lerde Çobanlılar yönetimi ele geçirmişti. Çobanlı Şeyh Hasan, Celayirlilerin müttefiki olan Sutaylıların yaylak olarak kullandığı Muş'u 1340'ta, Bulanık'ı ise 1342'de yağmalamıştı. Kısa bir süre sonra Celayirlilerin yönetimi tekrar ele geçirmeleri mümkün olmuşsa da 1350'de Sutaylıların başında olan İbrahim Şah'ın vefatıyla Sutaylıların bölgedeki hâkimiyetleri zayıflamış ve Akkoyunlu ile Karakoyunluların hâkimiyet süreci başlamıştır (Sümer, 1970, 83, 97, 99 vd., 139; Turan, 1984, 124, 128, 139; Kulağuz, 1997, 12-15; Sümer, 1998, 52-62; Tuncel, 2006, 369; Eser, 2014, 185-203).

2. Esenlik (Abri) Köyü

Esenlik Köyü, Şeyh Abdülmelik Camii ve diğer mevcut yapılar (Havuzlu Mescit -yeniden inşa edilmiş-, Şeyh İbrahim Hacı Hafız Türbesi, açık türbeler) bölgede yapılan yüzey araştırması, tez ve makale gibi çalışmaların konusu olarak çeşitli yayınlarda ele alınmıştır. Yapıyla ilgili ilk bilgilere Prof. Dr. Rüçhan Arık'ın Malazgirt'te yaptığı yüzey araştırmaları esnasında Esenlik Köyü'nü de ziyaret etmeleri sonucunda camiye ve Ortaçağ Anadolu Mimarisi içindeki yerine dikkat çekmeleri ile ulaşmaktayız. Arık, köydeki diğer yapılar üzerinde de bazı değerlendirilmelerde bulunmuştur (Arık, 1996, 14-22; Arık, 1999, 61-67, 305-307; Arık, 2016, 250-273). Arkeolog Adil Evren'in makalesi de caminin ilk tespitleriyle ilgili bir çalışma olup yine köydeki diğer yapılardan da kısaca bahsedilmektedir (Evren, 1997, 1-21). Bu çalışmalardan sonra yapı bir tezde de ele alınmış ve mimari olarak değerlendirmesi yapılmıştır (Kulağuz, 1997). Söz konusu bölge yakın yıllarda yüzey araştırmalarında tekrar çalışılmış ve genel olarak yapıların tespitiyle yetinilmiştir (Kılavuz, 2013a, 201, 204-205; Kılavuz, 2013b, 14).

Bunların yanı sıra, özellikle Muş ve Bitlis ile ilgili vakfiyelerin ve salnamelerin çalışılmasıyla, yöre insanının sözlü gelenekle ifade ettiği üzere banisinin Şeyh Abdülmelik olduğu yönündeki bilgi de bilimsel olarak netlik kazanmış, ayrıca camiden başka, Şeyh Abdülmelik'in vakfıyla devam etmiş zaviye, medrese ve tekkenin varlığı ile ilgili bilgiler de elde edilmiştir (Yılmaz, 2009). Böylece köyü ve yapıları ziyaretimiz sonrasında, Ortaçağ'da Doğu Anadolu'da önemli bir merkez olan bölgenin ve Esenlik Köyü'nün yapılarının yeni verilerle değerlendirilerek tekrar ele alınması düşünülmüştür. Bu makalede, kısıtlı bir zamandaki ziyaret sırasında elde edilen veriler ve kaynak araştırmasıyla ulaşılan sonuçların paylaşılmaları ve devam edecek araştırmalarımız için bir altlık oluşturulması amaçlanmaktadır.

3. Şeyh Abdülmelik (Abri)

Köyün adı, yakın geçmişe kadar, caminin banisi olan Şeyh Abdülmelik (Abri)'in adıyla, Abri Köyü olarak anılmaktayken, bu isim günümüzde Esenlik Köyü olarak değiştirilmiştir (Anonim, 1964: 116). Köyün kuruluşuyla ve köye adını veren Şeyh Abri ile ilgili kaynaklarda bilgiler yer almaktadır. Buna göre köyün kurucusu olan Şeyh Muhammed, ilk önce Akkent Köyü'ne, buradan da Harabe Abri'ye gelmiş ve kendisine bir ibadet yeri seçerek öldüğünde de buraya gömülmeyi vasiyet etmiştir. Şeyh Muhammed'in oğlu Şeyh Ramazan ise Harabe Abri'den köyün bugün kurulmuş olduğu yere gelerek yerleşmiştir. Şeyh Ramazan'ın oğlu Şeyh Abdülmelik de köyde camiye inşa ettirmiş, saygın kişiliği ve din âlimi olmasıyla da çevresinde tanınmıştır (Evren, 1997, 2). Abri ismini açıklayan bir anlatıma göre de, Şeyh Ayn-el Melek köyde cami inşa etmek ister ve malzemeyi eski yerleşim yerine (muhtemelen Harabe Abri olarak adlandırılan yere) götürür. Ancak sabah geldiğinde inşaat malzemelerinin, caminin şimdi inşa edildiği yerdeki bir bataklığın içinde

durduğunu görür. Malzemeleri taşısa da aynı olay tekrarlanır ve rivayete göre Şeyh Ayn-el Melek caminin yerinin burası olması gerektiğini anlayıp dua eder. Böylece buradaki bataklık kurur ve cami inşa edilir. Bundan dolayı da buraya “suyu kesilen yer” anlamındaki “Awbir” denmiştir. Köyün adı da Awbir’den değişerek “Abir/Abri” olarak anılmaya başlanmıştır (Yalçınkaya, 2008, 104-105, 121). Diğer bir kaynağa göre de Şeyh Muhammed Kûfe’den Anadolu’ya gelmiş, oğlu Şeyh Pir Ramazan ile bu köye yerleşmiştir. Şeyh Muhammed’in torunu Seyyid Nizameddin (Şeyh Abdülmelik) dua ederek köydeki bataklığı kurutur ve “su kesen” anlamındaki Abri adını alır (Köle, 2016, 435).

Çeşitli kaynaklarda “Abri, Ayn-el Melek, Aynü’l Melek ve Abdülmelik” olarak da rastladığımız Şeyhin ismi, H.17 Zilhicce 733/M.29 Ağustos 1333 tarihli ve köyde inşa ettirdiği camiye ait vakfiyesinde “Şeyh Salih Hacı Abdülmelik ibn-i Ramazan” olarak kaydedilmiştir (Yılmaz, 2009, 80; Yılmaz, 2014, 171-172). H.1310/M.1892-93 tarihli Bitlis Salnamesi’nde “Abri Köyü” ve “Şeyh Aynü’l Melek” isimlerinin (Yılmaz, 2009: 80-81; Yılmaz, 2014: 172)¹, H.1316/M.1898 tarihli Bitlis Salnamesi’nde ise “Şeyh Abdülmelik” isminin kullanıldığı görülmektedir (Yılmaz, 2009, 80-81; Yılmaz, 2014, 172).

Şeyh Abdülmelik’in soyunun günümüze kadar devam ettiği de kaynaklar ve belgelerle öğrenilmektedir. Son şeyhlerden olan ve 1952 yılında vefat eden Şeyh Zeynelabidin, 1867 yılında Bulanık’ta dünyaya gelmiş ve aile efradının elindeki özel kayıtlara göre, 20. kuşaktan bu ailenin mensubu olmuştur. Salnamelerden öğrendiğimize göre, Abri Köyü’nde H.1316/M.1898 yıllarında henüz faal olan medrese ve tekkede ilk tahsilini yapan Şeyh Zeynelabidin bu manevi ve ilmî ortamda yetişmiştir. Abri Şeyh’lerinin soyundan gelen Said Güner ve Mehmet Said Selvi’nin özel kayıtlarından da Şeyh Zeynelabidin’in Şeyh Abdülmelik’e kadar uzanan şeceresi ve aradaki yüzyıllardaki Şeyh’lerin isimleri de tespit edilebilmektedir. Ayrıca şeceredeki şeyhlerden yalnızca Zeynelabidin’in Nakşi, diğerlerinin Kadirî Şeyhleri oldukları da belirtilmiştir (Köle, 2016, 435-437)².

4. Vakfiye ve Diğer Tarihi Kayıtlar

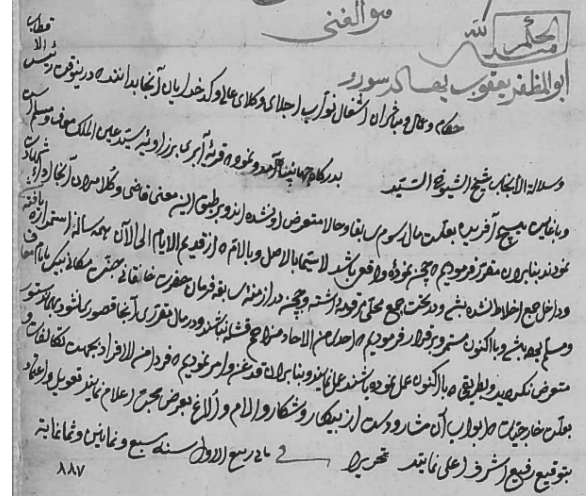
Şeyh Abdülmelik’in yapıya ait H.733/M.1333 tarihli vakfiyesinden sonra, yapının Osmanlı dönemine ait başka evrakları da tespit edilebilmekte olup, Şeyh’in soyundan gelen aile efradının günümüze kadar ulaştığı ve kendilerinde de bazı belgeler bulunmakta olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklara göre, H.733/M.1333 tarihli vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde Anadolu Vakfiye Defteri No: 588’de bulunmaktadır (Yılmaz, 2009, 80; Yılmaz, 2014, 171). Vakfiye, Cenâb-ı Hakk’a hamd-ü senalar, Hz. Peygamber’e selam ve salavatlar ile başladıktan sonra vakıf kurmanın fazileti anlatılmış ve vakfı kuran kişi belirtilmiştir. Vakfiyenin şartlarından önce, Şeyh Salih Hacı Abdülmelik’in Abri Köyü’nün tamamını satın alıp dörtte üç hissesini zaviyeye ve dörtte bir hissesini de cami giderlerine vakfettiği belirtilmektedir. Buna göre, vakıf edilen köyün bütün gelirleri ile cami ve zaviyenin tamiri, duvarlarının sağlamlaştırılması, damlarının çamurlanması, yağlarının alınması sağlanacak ve gelirden artanı da zaviye ve camide bulunanlar ile misafir gelenlerin ağırlanmasında ve sofraya masraflarında kullanılacaktır. Zaviyeye gelip gidenlerin hizmetini yapmak üzere Salih Abid oğlu Şeyh İbrahim, vakıf mallarına bakmak üzere de Şeyh İbrahim Hacı Hafız görevlendirilmiştir. Daha sonra gelecek mütevellilerin de, vakfın evladından en salih kimseyi zaviye ve caminin bakımına müteveli kılması yönünde de şart koşulmuştur (Yılmaz, 2009, 80-83; Yılmaz, 2014, 171). Ayrıca, Devlet Arşivleri Başkanlığı’nda bulunan Vakıf Muhasebe Kayıtları’nda caminin ve zaviyenin gelir ve giderleri de ayrıntılı olarak yer almaktadır (Yılmaz, 2009, 81-83, 95-96; Yılmaz, 2014, 172-177). Zaviye ile ilgili olarak M.1556 yılına ait 294 numaralı Hınıs Tahrir Defteri’nde de bilgi bulunmakta, Piyonk Köyü’ndeki zaviyenin harap olmasından sonra gelirlerinin Abri Köyü’ndeki zaviyeye gittiği kaydedilmektedir (Yılmaz, 2009, 95-96). Yine M.1556 yılına ait Bitlis Mufassal Tahrir Defteri’nde ise 300 akçe gelire sahip bir de Aynü’l Melek Çeşmesi kaydına rastlanmaktadır (Yılmaz, 2009, 136).

¹ Bu isimler, başka bir kaynakta Ebrî Köyü ve Şeyh Aynül Melik olarak okunmuştur. Ebru Polat, H.1310 (M.1892) ve H.1316.1317.1318 (M.1898.1899.1900) Tarihli Bitlis Vilâyeti Sâlnâmelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006, s.176.

² Bölgede etkin olan tarikatlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız, Ferzende İdiz, “Tarihi Süreçte Van’da Faaliyet Göstermiş Olan Belli Başlı Tarikatlar ve Temsilcileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Science*, C.11, S.61, 2018, s.1191-1205.

Şekil 1. Camii'de tespit edilen vakfiyenin bir bölümü
(Denkinalbant Çobanoğlu, 2018)

Şekil 2. Farsça belge (Devlet Arşivleri Baş.)

Yapıyı ziyaretimizde ise, camide muhafaza edilen bir vakfiye olduğu dikkatimizi çekmiştir. İlk incelemede, vakfiyede biri H.17 Zilhicce 733/M.29 Ağustos 1333 ve diğeri de H.15 Rebiyyülevvel 823/M.30 Mart 1420 olmak üzere iki tarih bulunduğu, evrakın “Şeyh Hacı Aynü'l Melek ibn-i Şeyh Ramazan'ın Abri Köyü'nde vakfettiği zaviye ve camiye ait olduğu” tespit edilebilmektedir³ (Şekil 1). Söz konusu vakfiyenin üzerinde ayrıca Türkçe olarak, “Şeyh Aynül Melek Vakfının Vakıf Kayıtlar Arşivi'ndeki vakfiyenin 2. nüshası olduğu tasdik olunur” şeklinde bir ibare yer almakta, bu da bahsedilen vakfiyenin, vakıf mütevellileri eliyle günümüze kadar ulaşan ve yukarıda cami ve zaviye ile ilgili bilgileri edindiğimiz vakfiyenin ikinci bir nüshası olduğunu düşündürmektedir. Camide tespit edilen vakfiye de incelendikten sonra, her iki vakfiye karşılaştırılarak sonuca ulaşılması mümkün olabilecektir. Bunlardan başka, Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda bulunan bir belgeyi, Araştırmacı-Yazar Müfit Yüksel çalışmıştır. Araştırmacının yayınladığı bilgilere göre, söz konusu belge, “Akkoyunlu Hükümdarı ve Uzun Hasan'ın Oğlu Sultan Yakub'un Muş-Bulanık Abri Köyü'ndeki Seyyid Aynü'l-Melek/Aynü'l-Melik Zaviyesi ile Alakalı Verdiği H.887/M.1482 Tarihli Farsça Hüküm”dür (Şekil 2). Bu belgeden, Akkoyunluların, Ehl-i Bey'ten olan Seyyid-Şerif ailelerine, bunlara âit zaviyelere ve diğer mülklere hürmet göstererek vergi, rusum ve benzeri mükellefiyetlerden muaf tuttukları anlaşılmaktadır. Yüksel'in bu çalışmasında bahsettiği H. 823 tarihli vakfiye ise, yukarıda bilgilerini verdiğimiz vakfiye olmalıdır (<https://mufity.blogspot.com/2018/10/akkoyunlu-hukumdar-ve-uzun-hasann-oglu.html/> 18.11.2018). Şimdiye kadar konu edindiğimiz tarihi evraklarda cami, zaviye ve bir de çeşmesi zikredilmiş olan Şeyh Abdülmelik'in, H.1316/M.1898 tarihli Bitlis Vilayet Salnamesi'ndeki kayıtlarında ise cami ile zaviyeden başka tekke ve medresesinin de bulunduğu, banilerinin de Şeyh Abdülmelik olduğu bildirilmektedir (Yılmaz, 2009: 48) . Yine Vakıf Muhasebe Kayıtları'nda medresenin gelir ve giderlerine ayrıntılı olarak yer verilmektedir (Yılmaz, 2009, 47-49; Yılmaz, 2014, 174-175).

Ayrıca 2018 senesi içinde gerçekleştirilmiş olan Muş'la ilgili bir sempozyumda söz konusu yapılar topluluğu ve buna ait tarihi vesikalarla ilgili bir bildiride, vakfın mütevellilerinin elinde bulunan 30 kadar tarihi belge ve Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda bulunan 200 kadar resmi belgeden bahsedilmektedir (Ekici, Öztürk, Selvi, 2018, 217-218). Yapıya ait tarihi evraklar, bu konuda daha çalışacak ve ortaya konacak yeni veriler olduğuna işaret etmektedir.

5. Şeyh Abdülmelik Camii

Şeyh Abdülmelik Camii, kuzey yöndeki taç kapısı üzerinde yer alan ve taşla kazınarak meydana getirilmiş iki satırlık Arapça kitabesine göre H.725/M.1325 yılında inşa edilmiştir (Kulağuz, 1997, 46; Güneş, 2003, 67-68). Söz konusu dönemde, Muş ve Bulanık'ta, Ebu Said Bahadır Han'ın vali olarak gönderdiği Sutaylıların hâkim olduğu bilinmektedir. Böylece, caminin inşa tarihi, Ebu Said Bahadır Han'ın İlhanlıların başında olduğu ve Emir Sutay'ın bölgede hüküm sürdüğü 1318-1332 yıllarına denk gelmektedir (Eser, 2014, 203).

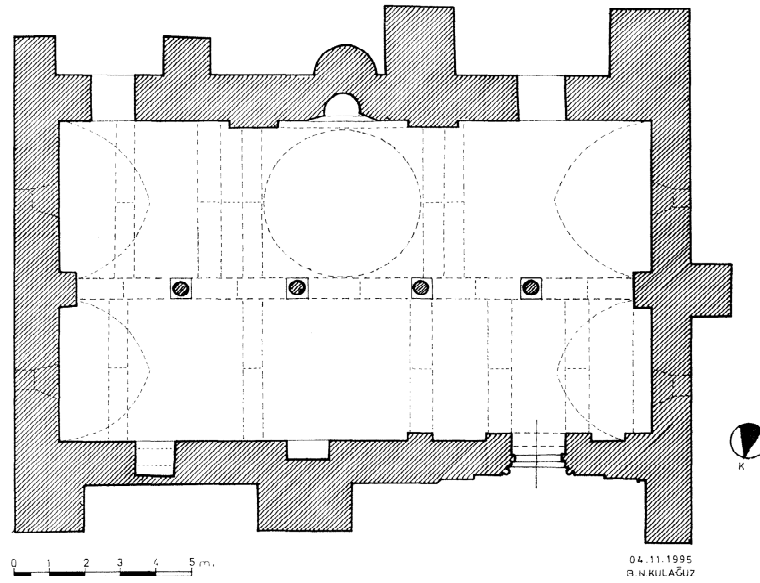
³ Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda görevli Nureddin Güler'e verdiği bilgiler için teşekkür ederim. Vakfiye ayrıca Müfit Yüksel tarafından çalışılmaktadır.

امر ببناء هذه المسجد المبارك ابتغاء مرضات الله تعالى

و طلبا لشواب الجزيل فى شهر رجب خمس و عشرين و سبعمائة

“Bu mübarek mescidin yapımı, Allah Teâlâ’nın rızası umularak ve çok sevap isteği ile 725 yılı Recep ayında emredildi.” (Kulağuz, 1997, 47; Güneş, 2003, 67-68).

Kitabede bani ismi verilmemiş olsa da, yukarıda bahsettiğimiz vakfiyeye dayanarak, yapının banisinin Şeyh Abdülmelik olduğu tespit edilebilmektedir. Yaklaşık 19x12 m. ölçülerinde dikdörtgen bir alanı kaplayan caminin kuzey yönünde küçük bir avlusu bulunmaktadır. Minaresi yoktur. Plan olarak, XII-XIV. yüzyıllarda, Anadolu Türk Mimarisi’nde, aralarında bazı farklar olsa da benzerlerine rastladığımız mihrap duvarına paralel, iki nefli ve mihrap önü kubbeli plan tipindedir. Mihrap önü kubbesi tek nefi kesmektedir.

Şekil 3. Abdülmelik Camii, plan (Kulağuz, 1997)

Şekil 4. Abdülmelik Camii mihrap cephesi, (Denkhalbant Çobanoğlu 2018)

Neflerin üzeri dıştan kırma çatı ile örtülü olup kuzey cephede üç, güney cephede dört, batı cephede de bir payanda bulunmaktadır (Şekil 3, 4, 5). Payandalar, tabandan yukarı doğru daralan bir forma sahiptir.

Yapının doğu ve batı cephelerinde ikişer tane olmak üzere mazgal pencereler yer almaktadır. Güney cephesinde mihrabın her iki yanındaki dikdörtgen formlu pencereler, yapının daha sonra geçirdiği müdahalelerde açılmış ya da büyütülmüş olmalıdır (Şekil 4). Caminin mihrabı, bir külahla sonlanan yarım yuvarlak çıkıntılı formuyla güney beden duvarı üzerinde vurgulanmıştır. Sekizgen bir kasnak üzerinde piramidal külahla örtülü mihrap önü kubbesi de yapının üst örtüsünde dikkati çekmektedir (Şekil 4, 5). Kesme taşla kaplanmış olan yapının dış cephelerinde, kuzey yöndeki taç kapı haricinde süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Şekil 5. Caminin mihrap ve doğu cepheleri, (Denknlbant Çobanoğlu, 2018)

Şekil 6. Caminin kuzey cephesi, (Denknlbant Çobanoğlu, 2018)

Günümüzde taç kapının iki yanındaki payandaların arası bir camekânla kapatılmak suretiyle küçük bir giriş mekânı yaratılmış olup taç kapı dışarıdan görülememektedir (Şekil 6). Sade düzenlemeli olarak ele alınmış olan taç kapı, en dıştaki düz, içteki ise dört şeridin kesişmesiyle oluşmuş zencerek motifli iki bordürle üç yandan çevrelenmektedir. İri mukarnas dizilerinden oluşan beş sıralı kavsaranın altında basık kemerli kapı açıklığı bulunmaktadır. Kavsaranın köşeliklerinde stilize çiçek motiflerinden oluşan irice iki rozet, ilk sırasında ise geometrik yıldız geçmeli bir rozet yer almaktadır. Kapının iki yanındaki burmalı sütunçelerin başlıkları sade düzenlemelidir. Sütunçelerin üst hizasında iki adet stilize çiçek rozeti yer almıştır. Kavsaranın üzerinde, taşla kazınmış ve yapının inşa tarihini veren iki satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabenin iki yanında ve üst bordürde rozet benzeri yuvarlak izler görülmektedir.

Şekil 7. Kuzey cephedeki taş kapı ve detaylar (Denknalbant Çobanoğlu, 2018)

Mihraba paralel iki nefli yapının üzeri sivri kemerlerle desteklenmiş iki beşik tonoz ile örtülüdür. Nefler sütunlarla taşınan beş yuvarlak kemer ile ayrılmaktadır. İri sütunların üzerinde köşeleri pahlanmış ve dört yönünde damla motifi bulunan sade sütun başlıkları yer almaktadır (Şekil 8, 9). Mihrabın iki yanında hafif dışa taşkın ayaklar ve üç yöndeki kemerlere oturan mihrap önü kubbesi dıştan külahla örtülü olup yüzeyinde dört yönde pencere açıklıkları bulunmaktadır (Şekil 10).

Şekil 8. Cami harimi, batı ve doğu cephelere doğru (Denknalbant Çobanoğlu, 2018)

Şekil 9. Neflerin tonoz örtüsü

Şekil 10. Mihrap önü kubbesi

(Denknlbant Çobanoğlu, 2018)

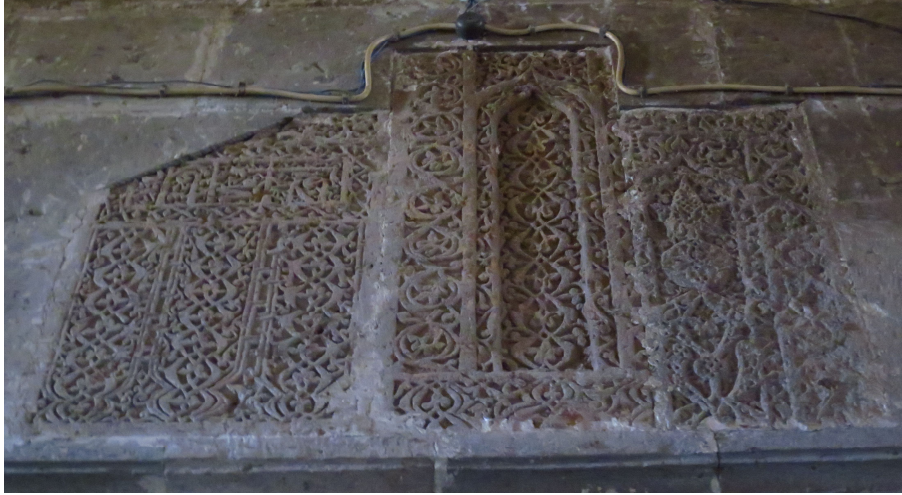
Mihrap, dikdörtgen sade silmeli bordürler ile çevrelenmiştir. Yarım yuvarlak planlı mihrap nişi, istiridye kabuğu yivli kavrasaya sahiptir. Mihrabın köşeleri iç bükey formda pahlı olup iki katlı sade sütunçe başlıklarıyla sonlanmaktadır. Mihrabın üzerindeki süslemeli parçada geometrik yıldız geçmeli düzenlemeyi iki silmeden oluşan bordür çevrelemektedir. Süslemeli parçanın iki yanında stilize çiçek rozetleri bulunmaktadır. Mihrap üzerindeki diğer süslemeli parçalar da dikkati çekmektedir (Şekil 11).

Şekil 11. Mihrap, kavsara ve süslemelerden ayrıntı (Denknlbant Çobanoğlu, 2018)

Söz konusu süsleme düzeni, dikkatli incelendiğinde yan yana getirilmiş üç parçadan oluştuğu anlaşılmaktadır. Kıvrım dallar, rumiler ve palmetlerle meydana getirilmiş kabarık bitkisel süslemenin hâkim olduğu bu parçalardan birinin üzerinde yazı da görülebilmektedir. Panolar üzerindeki farklı süslemeler, bunların farklı parçalar olduğunu ve süslemenin yoğunluğunun burada toplanmasıyla mihrabın vurgulandığını düşündürmektedir (Şekil 12). Mihraptaki bu süslemeler, üslubu ve ince işçiliği açısından araştırmacılar tarafından Artuklu geleneğine bağlanmışlardır. Ancak bölgenin taş işçiliği geleneğinde, özellikle Ahlat bölgesi ve mezar taşları düşünüldüğünde, çok ustalıkla örnekler ortaya konduğu görülmektedir. Bölgedeki ilk araştırmaları yapan Prof. Dr. Rüçhan Arık'ın çalışmalarında, çok yakın bir

mevkide yer alan Akkent Köyü'nde tespit edilen bir mezar taşı, hem Ahlat mezar taşlarıyla hem de burada mihrapta yer alan parçaların form ve desenleriyle yakın benzerlik göstermektedir (Arık, 1999, 307, R.10). Esenlik Köyü mezarlığında da benzer parçaların olması muhtemeldir. Böylece, döneminde devşirme olarak ve farklı parçaların bir araya getirilmesiyle oluşturulduğu anlaşılan bu süslemenin, civarda bulunan mezar taşlarının bir kompozisyon oluşturacak şekilde düzenlenerek yapının inşasında kullanıldığını öne sürmek mümkündür. Mihrapta ve mihrap üzerinde yer alan süslemeli panoların düzenlenişi, panoların yarım olmaları ve duvar örgüsü bu duvarın daha sonraki dönemlerde, bir müdahale görmüş olduğunu da düşündürmektedir.

Şekil 12. Mihrap üzerindeki süslemeli parçalar (Denknlbant Çobanoğlu, 2018)

Yapının Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu arşivindeki dosyasında, gördüğü genel onarımlardan başka bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, köyde görüştüğümüz ve 1950'li yıllarda çocuk yaşta olan yaşlı sakinleri, caminin bu yıllarda bir dönem harap durumda kaldığını, mihrap önü kubbесinin ve mihrap duvarının bir bölümünün harap olduğunu, Bitlis'ten gelen ustaların caminin onarımında çalıştıklarını hatırladıklarını belirtmektedirler⁴. Muş ve Bitlis civarı, 1. Dünya Savaşı sırasında, 1916'da Rus işgaline uğramış ve 1917'de tekrar Türklerin eline geçmişse de bu süreçte Muş oldukça harap olmuştur (Tuncel, 2006, 370). Caminin de bu işgal döneminde harap olduğunu düşünmek mümkündür. Belki de, burada gördüğümüz parçaların benzerleriyle daha süslü olan mihrap cephesi de bu esnada bozulmuş ve kalan parçalarla bu şekilde düzenlenmiştir. Şimdilik elimizde bir kayıt bulunmadığı için bu varsayımlarla yetinmek durumundayız. Mihraptakilerden başka birkaç küçük boyutlu süslemeli taş daha yapının iç kısmında duvar örgüsü içinde görülebilmektedir. Caminin iç mekânında, kuzey cephesinde, günümüzde kapatılmış olan, basık kemerli açıklıklı ve küçük boyutlu bir kapı bulunmaktadır. Bu kapının, camiye girişi sağlayan ikinci küçük bir kapı olması ihtimalinin yanı sıra, günümüzde var olmayan ancak vaktiyle yapıya bitişik inşa edilmiş başka bir yapıya bağlantı sağlaması ihtimali de akla gelmektedir. Caminin bu cephesi dıştan kapının kapatılması suretiyle müdahale geçirmiştir. Yine kuzey cephede, kenarları kademeli kemerli ve kademelerin içleri de yivli olarak işlenmiş yaşmak benzeri açıklığa sahip bir niş bulunmaktadır.

6. Şeyh Abdülmelik'in Kabri

Şeyh Abdülmelik'in kabri, caminin kuzeydoğu yönünde yükselmekte olan tepenin eteğindedir. Alçak duvarlarla çevrili, kare bir alan içerisinde, şeyhin kitabeli ve sade bir başlıkla sonlanan baş şahidesi ve üzerinde tarih yer alan sade düzenlemeli ayak şahidesi yer almaktadır. Ayak şahidesi üzerinde kazıma olarak yazılan H.726/M.1326, Şeyh'in vefat tarihini vermektedir. Diğer bazı kaynaklarda da bu tarih H.726 olarak okunmuştur (Kılavuz, 2013a, 201). Kabirde bilgi amaçlı bulunan tabelada ise Şeyh'in ölüm tarihi H.736 (M.1336) olarak yazılmıştır. Şeyh Abdülmelik'in soyundan gelen Şeyhlerin yer aldığı şerecede de Abdülmelik'in ölüm tarihi H.726/M.1326, kendinden sonraki Şeyh İbrahim Hacı Hafız'ın ölüm tarihi ise M. 1333'ten sonra olarak verilmiştir (Köle, 2016, 436).

Baş şahidesi üzerinde kazıma olarak meydana getirilmiş kitabe şu şekildedir:

⁴ Misafirperverlikleri ve ilgileri için Esenlik Köyü sakinlerine, ayrıca, Şeyh Abdülmelik Camii ile ilgilenen, hem köydeki ziyaretimizde hem de daha sonraki görüşmelerimizde bize yardımcı olan Mevlüt Taşdemir Bey'e teşekkür ederiz.

İhlas El Fatiha
Hâzâ merkadü's-sâid
Eşşehîdül'l-kutbü'l-kâmil
Sâhibü's-sekene ve'l-Türekâ
Fahrü's-şehîd Abdü'l-Ferhâd
Elhamdülillâhi Allâhü Teâlâ

.....
726⁵

Son satır, elimizde mevcut bulunan fotoğraftan okunamamakla birlikte, Abri Köyü ile ilgili bir internet kaynağında okunuşu aşağıdaki şekilde verilmiştir. Burada Şeyh'in ismi yer almaktadır (<https://www.facebook.com/seyyidabri/posts/abri-köyünde-es-seyyid-eş-seyh-aynülmelek-hazretleri-vakfına-ait-arşivden-belge-/621764411198337/03.01.2019>):

Es-Seyyid eş-Şeyh Aynu'l-Melek ibn es-Seyyid eş-Şeyh Ramazan

Şekil 13. Şeyh Abdülmelik'in mezar taşı, (Mevlüt Taşdemir, 2018)

7. Değerlendirme

XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilmiş olan Şeyh Abdülmelik Camii, mihraba paralel iki nefli olup mihrap önü kubbeli plan tipindedir. Gazneli (Leşker-i Bazar Ulu Camii/XI.yy.) ve Büyük Selçuklu (İsfahan Mescid-i Cuması/1072-1092, Ardistan Mescid-i Cuması/1160, Zevvare Mescid-i Cuması/1135) camilerinde gördüğümüz mihraba paralel nefli plan tipinin Anadolu'daki ilk örneği Büyük Selçuklu mimari geleneğine bağlanan Bitlis Ulu Camii (1150)'dir. Bu plan tipi, Anadolu'da asıl gelişimini Silvan Ulu Camii (1152-1157) ve Mardin Ulu Camii (XII.yy. son çeyreği) örneklerinde olduğu gibi Artuklu camilerinde tamamlamıştır. Cami, iki nefli olması açısından Harput Ulu Camii (1156-57) örneğiyle paralelken, mihrap önü kubbesinin tek nefi kesmesi açısından yine Harput Ulu Camii ve Bitlis Ulu Camii (1150 civarı) ile benzeşmektedir (Altun, 1988, 71-80). Camide nefler ayak yerine sütunlarla ayrılmıştır ve iç mekân yüksek bir etkiye sahiptir. Bu düzenleme harimin daha bütün algılanmasını ve ferah olmasını sağlamıştır. Cami, mimari elemanları açısından da komşu olduğu bölgelerin yapılarıyla benzerlikler göstermektedir. Örneğin, beden duvarlarını destekleyen payandalar Silvan Ulu Camii, Mardin Ulu Camii ve Kızıltepe Ulu Camii (1204)'de de görülmektedir. Aynı şekilde mihrap çıkıntısı da Harput Ulu Camii ve Kızıltepe Ulu Camii gibi örneklerde daha önce uygulanmıştır. Böylece Şeyh Abdülmelik Camii, mihraba paralel nefler ve mihrap önü kubbeli

⁵ Kıymetli vaktinden ayırarak, kabrin baş ve ayak şahidelerindeki kitabeleri okuyan Arel Üniversitesi Öğretim Üyesi, Dr.Öğr.Ü. Fahrünnisa Bilecik'e teşekkür ederim.

plan tipinin XIV. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu'daki temsilcisi olması açısından önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapının süslemeleri, mukarnas, zencerekli bordür ve stilize çiçek rozetleriyle sade düzenlemeli olarak taç kapısında ve biraz daha yoğun olarak mihrapta görülmektedir. Mihrapta kullanılan istiridye yivli kavsara, XII. yüzyılın başlarından itibaren Zengî mimarisinde görülen bir uygulamadır (Aslanapa, 1990: 141). Bu bölgenin Güneydoğu ve Doğu Anadolu sanatına olan etkisiyle, Şeyh Abdülmelik Cami'nde de uygulama alanı bulduğu düşünülebilir. Buradaki mihrabın benzer örnekleri Harput Ulu Camii (1156-57) avlu mihrabı, Diyarbakır Mesudiye Medresesi (1198/1223) avlu mihrabı, Mardin Ulu Camii (XII. yy. son çeyreği) mihrabı, Kızıltepe Ulu Camii (1204) mihrabı ve Kızılören Kervansarayı (1206) mescidinin mihrabında karşımıza çıkmaktadır (Kulağuz, 1997, 112; Bakırer, 1976). Köyde bulunan ve günümüze ulaşmamış yapılardan olan Havuzlu Mescit'in de resimlerden anlaşıldığı kadarıyla istiridye yivli kavsaraya sahip bir mihrabı bulunmaktaydı. Cami ve mescidin yakın tarihlerde inşa edilmiş olabileceklerini düşünmek mümkündür (Arık, 1996, 17; Arık 1999, 64; Arık, 2016, 260, 273, R.20).

Elimizde bulunan vakfiye ve evraklar gibi tarihi belgelere dayanarak ise şunları söylememiz mümkün olabilir: Caminin şu ana kadar tespit edilebilen ve Şeyh Abdülmelik'in isminin geçtiği en erken tarihli belgesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan H.733/M.1333 tarihli vakfiyedir. Camide korunan vakfiye ise, okunabildiği kadarıyla, ilk vakfiyeyle aynı tarihe sahip ve Şeyh Abdülmelik'in isminin yer aldığı bir belge olup, üzerindeki yazıdan da anlaşıldığı üzere ikinci nüsha olarak, büyük ihtimalle vakfın mütevellilerine verilmiş ve bu suretle camide muhafaza edilmiş olmalıdır. Bu vakfiyelerde cami ile zaviye birlikte anılmaktadır. H.1316/M.1898 tarihli Bitlis Salnamesi'nde ise cami ve zaviyeden başka, medrese ve tekke de zikredilmektedir. Günümüzde köyün içinde yer alan camiden başka yapılar da bulunmakta ancak vakfiyede ve salnamelerde bahsedilen zaviye, tekke ve medreseye rastlanmamaktadır. Sözü edilen yapılardan, zaviyenin cami mekânını kullanabilecek bir yapı türü olması bakımından, cami ve zaviye olarak anılan yapıların tek yapı, yani günümüze ulaşan cami olduğunu düşünmemiz de mümkündür. Tekke ve medresenin bahsinin XIX. yy. tarihli belgelerde geçmesi ise, bu yapıların daha sonraki bir dönemde, eğitim, konaklama vb. ihtiyaçlar hâsıl olduğunda inşa edildiği, ancak günümüze ulaşamadığını düşündürmektedir. M.1333 tarihli en erken vakfiyede ismi geçen Şeyh Abdülmelik'in banisi olduğu cami ve zaviye ile köyün bir ilim-irfan müessesesi olduğu, daha sonra Şeyh'in soyundan gelen diğer Şeyh'ler ile de bunun devam ettiği ve tekke, medrese gibi yapıların inşasına gerek duyulduğu anlaşılmaktadır. M.1850'lerdeki muhasebe kayıtlarında ve M.1890'lı yıllardaki tarihi belgelerde de kayıtlı olduğu üzere, Şeyh'in vakıfları yoluyla devam etmesi muhtemel medrese bu yıllarda faaliyettedir. Bu yapıların inşa tarihini ve yerini şimdilik tespit etmek mümkün olmasa da caminin yakın çevresinde yer almış olabilecekleri düşünülebilir.

Bunların yanı sıra Esenlik Köyü'nde oldukça dikkati çeken ve köyün Ortaçağ'dan itibaren önemli bir yerleşim merkezi olduğunu kanıtlayacak nitelikte yapılar bulunmaktadır. Bunda en büyük etken hiç şüphesiz Şeyh Abdülmelik'in ilim ve irfanıyla bölgede tanınan bir âlim olması ve sonrasında gelen Şeyhler'le bunun devam etmesidir. Bu yapılardan en ilgi çekici olanı bazı kaynaklarda Havuzlu Mescit, bazılarında ise havuz olarak tanıtılmış olan yapıdır. Yapıyla ilgili ilk bilgiler, burayı arazi çalışmaları sırasında tespit etmiş olan Prof. Dr. Rüçhan Arık ve ekibi tarafından elde edilip yayınlanmıştır. Dikdörtgen planlı yapı, ahşap direklerle taşınan ahşap bir üst örtüye sahipti. İstiridye kavsaralı bir mihrap nişi ve bunun yanındaki daha ufak bir nişten ibaret olan süslemesi, yapının ortasında yer alan ve doğal suyla beslenen havuzu, havuzun üzerini örten kıvrımlı kubbesi yapının dikkat çeken mimari özellikleriydi (Arık, 1996, 17, 21; Evren, 1997, 6; Arık, 1999, 64, R.5; Arık, 2016, 260, 273, R.20). Arık, bu yapıyı İran'ın Dârab şehrinde bulunan İlhanlı dönemine ait Şehr-i İj Camii ile karşılaştırmakta ve havuzu bulunması bakımından Anadolu'da benzer bir örneğinin bulunmasına dikkat çekmektedir (Arık, 1999, 64; Arık, 2016, 260, Bier, 1986, 117-130). Yapı günümüzde yıkılmış olup, korunan alanında betonarme olarak yeni bir bina inşa edilmiştir. Eski yapıdan yalnızca mihrabın yanındaki niş ve ortadaki havuzu kalmıştır.

Şekil 14. Havuzlu Mescit, (Arık, 1996)

Yine köyün içinde, camiye oldukça yakın bir konumda yer alan Şeyh İbrahim Hacı Hafız Çilehanesi ve Türbesi kitabesi bulunmadığı için benzer plandaki yapılarla karşılaştırılarak XVI. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Kulağuz, 1997, 99). Ancak Şeyh Abdülmelik ve devamında gelen Şeyhlerin şerecesinde, Şeyh Abdülmelik'ten sonra Şeyh İbrahim Hacı Hafız'ın ismi bulunmakta olup ölüm tarihi H.733/M.1333'den sonra olarak kaydedilmiştir (Köle, 2016, 436). H.733/M.1333 tarihli ve Camiye ait vakfiyede, vakıf mallarının sorumlusu olarak Şeyh İbrahim Hacı Hafız'ın isminin geçmesi de, bu tarihi desteklemektedir (Yılmaz, 2009, 80-83; Yılmaz, 2014, 171). Böylece, türbe ve çilehanenin de XVI. yüzyılda değil, Şeyh Abdülmelik Camii ile aynı dönemde, XIV.yy.ın ilk çeyreğinde inşa edilmiş olduğu düşünülebilir. Kareye yakın dikdörtgen planlı yapının üzeri dıştan iki yana meyilli çatı, içten tonoz ile örtülüdür. İç mekâna bir koridor ile aşağıya inerek ulaşılmakta olup sanduka bu dikdörtgen planlı alandadır. Türbenin bahçesinde de hazire mevcuttur. Ayrıca köyün içinde, Abdülmelik Camii'nin çevresinde ve karşısındaki tepenin eteğinde, yüzyıllar içinde oluşmuş açık türbeler de bulunmaktadır. Kare ya da dikdörtgen bir alanı çevreleyen alçak duvarlı ve açık bu türbelerde, mezar taşlarından anlaşıldığına göre, Şeyh Abdülmelik'ten sonraki Şeyh'lerden bazıları medfundur. Köyün hemen yakınındaki mezarlık da içerdiği mezar taşları açısından yeniden incelenmesi gerekli diğer bir çalışma alanı olup, köye ziyaretimizdeki zaman kısıtlılığından dolayı görülebilmiştir.

Şekil 15. Şeyh İbrahim Hacı Hafız Türbesi ve Çilehane (Denknalbant Çobanoğlu, 2018)

8. Sonuç

Doğu Anadolu Bölgesi, erken dönemlerden itibaren önemli bir yerleşim merkezidir. 1071 Malazgirt Savaşı'yla Türklerin Anadolu'yu yurt edinmeleriyle de Ortaçağ'da Türk İslam medeniyetinin geliştiği önemli bir merkez konumunu devam ettiren bölge, yüzyıllar içinde farklı otoritelerin hüküm sürdüğü,

politik ve siyasi açıdan da hareketli bir konumda olmuştur. Konumuzu oluşturan Muş ve Bulanık havalisi de, bu dönemde Moğolların Sutaýlılar kolunun idaresi altındadır. Esenlik Köyü'nün tarihi ise Şeyh Abdülmelik'in ailesinin buraya yerleşmesi, sonrasında da Şeyh Abdülmelik'in burada inşa ettiği cami ve zaviye ile önem kazanmış, ilmiyle çevresinde tanınan Şeyh'in ve soyundan gelen Şeyhler'in sayesinde manevi bir çekim noktası haline gelmiştir. İlk inşasında cami, zaviye ve çilehane (muhtemelen Şeyh İbrahim Hacı Hafız'ın defniyle türbeye dönüşmüş)'den oluşan yapılar, böylece köyün Ortaçağ dönemini yansıtmaktadırlar. Şeyh Abdülmelik Camii, Gazneli ve Büyük Selçuklu'dan sonra, Artuklu mimarisinde gelişimini tamamlayan mihraba paralel nefli ve mihrap önü kubbeli plan tipinin, XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde Doğu Anadolu'daki temsilcisi olması ve geleneği sürdürmesi açısından önemli, az tanınan ve gelişim çizgisi içinde yer alması gereken bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaynaklardan tespit edebildiğimiz Havuzlu Mescit ise yerleşimin yine Ortaçağ döneminden bir yapı olarak karşımıza çıkmakta ve mimari özellikleriyle Anadolu Türk Mimarisi içinde özel bir yere sahip olmaktadır.

Son yıllardaki çalışmalarda camiye ait H.733/M.1333 tarihli vakfiye tespit edilmiş, ayrıca cami, zaviye ve medreseye ait gelir-gider kaynaklarını içeren kayıtların incelenmesiyle yapılarla ilgili önemli bilgilere ulaşılmış ve en önemlisi de vakfiyesi yoluyla banisinin Şeyh Abdülmelik olduğu tespit edilmiştir. Arşivlerde bulunan ve ayrıca Şeyh'in soyundan gelen aile efradının elinde de bulunduğu anlaşılan belgelerin de çalışılmasıyla yeni bulgulara ulaşılabileceği tahmin edilmektedir.

Bu çalışmada, Esenlik Köyü, mevcut bulunan ya da günümüze ulaşamamış yapılarıyla birlikte, önceki çalışmaların ve yeni bulguların ışığında tekrar değerlendirilmiştir. Köydeki yapıların birbirleriyle olan ilişkileri de göz önünde bulundurularak yeni tespitler ortaya konmuştur. Bu aşamada yapılar topluluğunu Şeyh Abdülmelik Külliyesi adı altında toplamak da mümkün gözükmemektedir. Ortaçağ'da önemli bir merkez olduğu anlaşılan Esenlik Köyü, bünyesinde barındırdığı ve her biri kendine özgü mimari özellikler barındıran yapılarıyla da bunu kanıtlamaktadır. Bu çalışma kapsamında eksik kalan konular ise programımıza dâhil edilmek suretiyle önümüzdeki yeni araştırmalar için bir başlangıç noktası teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

- Altun, Ara (1988). *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Anonim (1964). *Köy Envanter Etüdlerine Göre Muş* 49. Ankara: Köy İşleri Bakanlığı Yayınları-6.
- Arık, Rüçhan (1996). Selçuklu Döneminin Malazgirt Buluntuları. *Sanatsal Mozaik*, Y.1, S.5, s.14-22.
- Arık, Rüçhan (1999). Arkeolojik Araştırmalar Işığında Türkiye'nin Başlangıç Noktası: Malazgirt. *Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-7 Kasım 1997 Ankara*, C.I, s.61-67, 303-310, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 188, Kongre ve Sempozyum Bildirileri Dizisi: 14.
- Arık, Rüçhan (2016). Malazgirt ve Çevresi Yüzey Araştırması. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S.1, s.249-275.
- Aslanapa, Oktay (1990). *Türk Sanatı I-II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bakırer, Ömür (1976). *Anadolu Mihrapları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bier, Lionel, (1986). The Masjid-i Sang near Dârâb and the Mosque of Shahr-ı Īj. Rock-cut architecture of the Il-Khanid period. *Iran*, XXIV, s.117-130.
- Darkot, Besim (1979). Muş. *İslam Ansiklopedisi*. C. 8, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s.744-747.
- Ekici, Mehmed. Sena, Mehmet Öztürk, Mehmet Sait Selvi (2018). Seyyid Aynü'l-Melek Hazretleri, Camisi, Vakfiyesi ve Muş Tarihindeki Önemi. *Tarih ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitapçığı*, 10-12 Mayıs Muş 2018, s.217-221, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı.
- Eser, Mithat (2014). Selçuklular Döneminde Muş ve Çevresi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V.9/1 Winter, Ankara, s.185-207.
- Evren, Adil (1997). Bulanık, Abri (Esenlik) ve Mollakent Köylerinde Bir Araştırma. *Türk Etnografya Dergisi*, S.XX, Ankara, s.1-21.
- Güneş, Bahattin (2003). *Van Gölü Havzası Türk Mimarisinde Yazı Sanatı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van.
- İdiz, Ferzende (2018). Tarihi Süreçte Van'da Faaliyet Göstermiş Olan Belli Başlı Tarikatlar ve Temsilcileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Science*, C.11, S.61, s.1191-1205.
- Kaymaz, Nejat (1972). Malazgirt Savaşı ile Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesine Dair. *Malazgirt Armağanı*, s. 259-268, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kılavuz, Bülent Nuri (2013a). Ortaçağ ve Sonrası Muş İli Yüzey Araştırması-2009-Bulanık. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, V.2, N.1 Mart, s.195-217.
- Kılavuz, Bülent Nuri (2013b). Ortaçağ ve Sonrası Muş İli Yüzey Araştırması 2008-2010. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, Y.2011-2013, S.11, Ankara, s.1-16.
- Köle, Bekir (2016). Şeyh Zeynelabidin El-Âbiri ve İcâzetnâmesi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V.11/5 Winter, Ankara, s.431-446.
- Kulağuz, Bülent Nuri (1997). *Muş ve Çevresindeki Türk Mimari Eserleri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van.
- Omur, Tamer (1972). *Muş ve Adilcevaz'daki Türk Eserleri*. Yayımlanmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul.
- Polat, Ebru (2006). *H.1310 (M.1892) ve H.1316.1317.1318 (M.1898.1899.1900) Tarihli Bitlis Vilâyeti Sâlnâmelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kayseri.
- San, Salih (1947). *Dün ve Bugün Muş Tarih-Coğrafya ve Folklor Bakımından*. Kayseri: Erciyes Matbaası.

- San, M. Salih (1966). *Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi*. Ankara: Özel Yükseliş Koleji Yayınları No:3.
- Sümer, Faruk (1970). Anadolu'da Moğollar. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.1 (1969), Ankara, s.1-147.
- Sümer, Faruk (1998). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tuncel, Metin (2006). Muş. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 368-371.
- Turan, Osman (1984). *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- Yalçınkaya, Fatoş (2008). *Muş'ta Yatırlar ve Yatırımlarla İlgili Anlatılan Menkıbeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Van.
- Yılmaz, Bilal (2009). *Muş Vakıfları*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Van.
- Yılmaz, Bilal (2014). Şeyh Abdülmelik Vakfı, Medresesi, Camisi ve Zaviyesi. *Makalelerle Muş*, Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları, s. 169-182.

Devlet Arşivleri Başkanlığı

1310 Bitlis Vilayet Salnamesi

1316 Bitlis Vilayet Salnamesi

Evkaf Evrakı Defter No: 13829, 14720, 15166, 22474.

İnternet Kaynakları

<https://mufity.blogspot.com/2018/10/akkoyunlu-hukumdar-ve-uzun-hasann-oglu.html/> 18.11.2018

<https://www.facebook.com/seyyidabri/posts/abri-köyünde-es-seyyid-eş-seyh-aynülelek-hazretleri-vakfına-ait-arşivden-belge-621764411198337/03.01.2019>

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Anadolu Vakfiye Defteri No: 588, s.241, sıra 210.